

Per Mortenson, 1855 – 1927

Jeg er bedt om å skrive om min morfar. Da han døde i 1927 var jeg bare 2 år, så jeg husker ingen ekte minner om ham, jeg kan bare fortelle hva jeg har hørt eller lest.

Han var født på Øya på Plassen i Alvdal. Hans foreldre var Petronelle Tangen, datter av gjestgiver og landhandler Peder Tangen på Neby i Tynset, og hennes mann Morten Mortensen, fra Utgard på Tynset.

Neby var på den tiden et meget sentralt sted, et veiskille der veiene skiltes mellom veien til kobberverket på Røros, Kobbergrubene på Kvikne, og kobberverket i Folldal. Disse gravene var de største i dette området. Mange reisende tok inn på Neby for overnatting eller bare for hesteskifte. Det kunne være embetsmenn eller forretningsreisende, eller studenter og vitenskapsfolk som reiste for å utveksle meninger, eller for å lære land og folk å kjenne. Den engelske sosiologen Thomas Malthus overnattet på Neby på sin tur sydover fra Trondheim under sin reise for å studere sosiale forhold i Skandinavia. I dagboken sin

berømmet han den nistekurven han hadde fått med fra Neby. Men det var ikke så underlig, mente han, for verten der hadde vært i England og visste derfor hvordan en nistekurv burde være!

Andre halvdel av 1800-tallet var en meget interessant periode, nye tanker ble tenkt, og utvekslet blant annet på Neby og andre trafikksentra.

Peder Tangen slektet fra gammel norsk bondeadel fra Gudbrandsdalen, som hadde slått seg ned på Stange. Etter å ha gått i lære ved Vik Verk (som var et underbruk av Eidsvoll verk), dro han ut som skreppekar, med en eldre bror som læremester. De for over Østlandet, men var også i Nord-Norge og Sverige. Det var en erfaren ung mann som fikk ja hos sin blivende svigerfar på Neby.

Svigerfaren stammet fra blant annet tyske innvandrere, bergfolk og håndverkere i Bergen og Trondheim. Selv gikk han i bakerlære i Trondheim, og slo seg ned som baker ved kobberverket på Kvikne. Han ble gift med datter til bergskriver Graae på Kvikne. De kjøpte og slo seg ned på Neby, som allerede var et kjent gjestgiversted. De

drev stedet opp til å bli et kultursenter i Nord-Østerdalen. Det trengtes mye folk til å drive et slikt sted, mange jenter lærte kokekunst på kjøkkenet hos fru Tangen, som også ble kjent for sin vakre hage.

Det var derfor et solid sted der Morten fra gården Utgard i nabolaget tok tjeneste. Han var vokst opp på en typisk gård i Nord-Østerdalen, der folk hadde bodd og livnært seg i generasjoner siden middelalderen. Tiden på Neby ble nok avgjørende for ham. Ikke bare fordi at hun som ble hans kone var vokst opp der, men fordi han ble inkludert i kulturkretsen som dannet seg rundt Neby. Blant gjestene på gjestgiveriet var det mange som fikk stor betydning for ham.

Et vesentlig råstoff for kobbersmeltingen var trekull. De forskjellige verkene trengte en kongelig bevilling for å kunne drives (jfr. "konsesjon"). Grubene fikk tildelt hver sin sirkumferens, som anga et område der de hadde enerett på å drive ut skog, og kunne pålegge bøndene å hugge, og å brenne og kjøre trekull, riktignok mot betaling. Etter hvert ble mangelen på trekull kritisk og fikk økonomiske konsekvenser for verkene. Rørosverket kjøpte Folldal verk, da det ble et under-skuddsforetak, hensikten var øyensynlig å presse ut en ubehagelig konkurrent, for å få tilgang til trekullkildene. Men den dårlige økonomien skyldtes ikke bare den begrensede tilgangen på trekull, driftskostnadene ble for store. Det ble derfor arbeidet med å finne nye metoder som kunne produsere kobber billigere.

En av de reisende som passerte Neby var bergmester Sinding. Ved et besøk på Folldal la han merke til at

regnvannet fikk bekken fra røsteplassen til å bli blåfarget av oppløst kobber. Han satte i gang forsøk og utviklet en prosess som ble tatt i bruk på Folldal, med godt resultat.

Rørosverket prøvde å avvikle Folldalverket. Men som embetsmann fikk Sinding hindret det, og fikk noen østerdøler som var blitt formuende på tømmer salg og fått et økonomisk oppsving, til å danne "*Nye Folldal Verk Interessentskap*". Ledende i denne gruppen var Helge Væringsåsen. De dannet et nytt selskap til erstatning for det gamle, tungroddede partisipantskapet, som var organisert etter nye ideer, nemlig som et moderne aksjeselskap.

Dette nye Folldal verk overtok det gamle partisipantskapets eiendommer, og ansatte Morten Mortensen som driftsbestyrer. Han og hans kone kjøpte og slo seg ned på gården Øya i Alvdal der også smeltehytta lå. Da Alvdal sokn ble skilt ut fra Tynset sokn, måtte det skaffes en ny prestegård, og Morten tilbød seg å ta inn den nye soknepresten som leieboer på Øya, mens gårdkjøpet til prestebolig ble ordnet.

Morten og Petronelle fikk fire barn, sønnene Martin, Peder, Ivar Julius og datteren Kristine.

Etter å ha gått folkeskolen på Plassen, ble guttene sendt til Kristiania, der de gikk på Aars og Foss Latinskole, før de begynte ved Universitetet. Martin og Peder studerte bergfag, men Martin døde i Kristiania som ung student. Peder fikk sin Cand. Min. grad, og Ivar Julius ble Cand. Theol. Dette var lenge før kvinner slapp til på universitet, så Kristine måtte nøye seg uten videre skolegang. Bestefedrene var sentrale menn i sine hjembygder, venstremenn

begge to. Begge brakte med seg de kunnskapene de hadde tilegnet seg fra kulturkretsen rundt Neby, og det rant vel også noen visdomsord fra soknepresten som bodde på gården. Mora var som mange i tiden sterkt engasjert i kristendommen. Hun ga sin sønn Peder en liten ”Skattkiste” på hans 14-årsdag, med pålegg om å lese flittig i den hver dag. Faren syntes nok det kunne bli vel meget av det gode, så da hans kone refererte til hva leieboeren hadde sagt, sa han ”*presten meg her og der ...*” Med gårdkjøpet i Egnund fulgte en fiskerett i Børsjøen på Kvikneskogen. Morten ble så betatt av stedet at han kjøpte eiendommen, som var seter for Lykkjen på Skogen. Stedet har siden vært flittig besøkt av hans etterkomere.

Sønnene var hjemme fra universitetet i feriene, Per studerte den lokale geologi, lagde skisser av såttåene, som han kunne studere fra tunet. Faren kjøpte opp tre små eiendommer i Egnundgenda, han slo dem sammen til et bruk, som han kalte Einabu, der bygde han hus som det sømte seg på en liten storgård i Folldalen. Han kjøpte også gården Lille-Steien Nordre i Alvdal, det var en av de gamle Steigårdene i, de ble solgt ved auksjon av gammelt kirkegods på midten av 1800 tallet. Lillesteien Søndre ble den nye prestegården, dit flyttet soknepresten fra Øya. Ellers er det verdt å merke seg at en av Hans Nilsen Hauges hjelpere het Ole Lillesteien.

Brødrene fulgte det som var vanlig blant studenter på denne tiden, de dro meget rundt i landet, helst til fots, og besøkte sine studiekameraters fedres embetsbrødre. Det var nok en del av

Per Mortenson.

deres utdannelse, de plukket opp erfaringer fra den eldre embetsmannsgenerasjon, gjorde seg kjent med landets natur og geografi, og brøt meninger der de kom.

En høst dro brødrene sydover. De kjøpte seg en båt og dro med strømmen etter Glåma. Det ble nok en opplevelsesrik tur, Glåma renner ikke like rolig alle steder! Da de kom til Øyern solgte de båten, og dro over land til Kristiania, kanskje med Hovedbanen fra Lillestrøm. Der fikk de se store plankestabler, produktet av de østerdalske tømmerstokkers ferd gjennom de store sagbrukene, før de gikk med

jernbanen til eksporthandelshusene i Kristiania.

Vi kjenner ikke mange detaljer om Pers studenterliv i Kristiania, men må vente at han deltok ivrig i debattene i Studentersamfundet. Han skriver om seg selv i Boka om studentene fra 1884 ved 50-årsjubileet, at han var radikal venstremann.

Vi vet at han ble kjent med flere av de radikale forfatterne. Han var lærer i Landsmaal ved et kurs som ble arrangert av Arbeidersamfunnet, der bl. a. Hulda Garborg var deltaker.

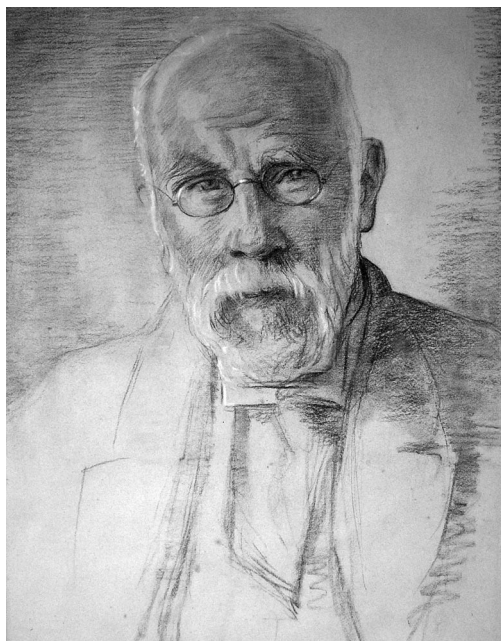
Ellers er det kjent at Morgenbladet refererte fra et folkevæpningsmøte på Hokksund, at Kandidat Mortensen på talerstolen dro sin lange kniv som han truede forsamlingen med. *"Eg skulle berre skjera meg ein skrää"*, sa taleren etterpå.

Per hadde alltid nær tilknytning til bondeyrket. Han kjøpte en gård på Tynset. Men han flyttet aldri dit, gården hadde vært på salg i lange tider, jeg vil anta at det var med farfarens hjelp han fikk ordnet handelen. Da ble han eier av matrikulert jord, og fikk derfor stemmerett ved stortingsvalget. Han var altså blitt en såkalt "myr"-mann.

Per tok embetseksamen i 1881, og ble i 1882 aspirant ved Kongsberg Sølvverk. I 1885 dro han hjem til Alvdal, og drev Einabu for far sin og drev med undersøkelsesdrift ved gruver, blant annet St Knuts Grube i Tron, i Tronfjelllets grubefelt, og drev forsøk med tjærebrenning. Han tenkte på å make-skifte til seg en hustomt på Prestenget i Alvdal og bygge seg hus der. Jeg har inntrykk av at han på denne tiden drev som en slags bergteknisk sekretær for pioneren Helge Væringsåsen, mannen

som sto bak opprettelsen av det nye Follidal Verk.

Høsten 1886 ble han kst geschwornener for vestre sønnenfjeldske bergdistrikt, og fungerte samtidig i østre distrikt. Han kom samtidig i konflikt med sin sjef i vestre distrikt, som han mente hadde gitt en søker uriktig utdriftsbewilling, men saken ble løst på departemental måte. Denne tiden virket han som bestyrer for godseier Cappelens gruver. På denne tiden kjøpte han gården Breidablikk ved Skien, som han drev til han i 1900 ble bergmester ved Kongsberg Sølvverk, og flyttet til Saggrenda. I 1908 ble han bergmester i vestlandske bergdistrikt, og slo seg ned i Kristiansand. Som østerdøl ble han ikke fortrolig med klimaet i Kristiansand, han søkte og fikk byttet sitt embete med det i Trondhjemske, hvor familien slo seg ned i Steinberget. Så flyttet de igjen i 1918 til Kongsberg, da han ble utnevnt til direktør for Kongsberg sølvverk. Der var han til han gikk for aldersgrensen i 1925. I sin tid på Kongsberg var han to ganger ordfører. Som ordfører måtte han møte opp på jernbanestasjonen da toget kom med kong Haakon, i anledning byens 300-årsjubileum. Det ble en litt pinlig historie. Kongen visste sikkert at ordføreren var republikaner, og hvordan skulle republikaneren møte Kongen? Spenningen toppet seg da ordføreren stilte seg på høyre side av monarken. *"Jeg er eldst"*, sa han da folk etterpå spurte ham hvordan han kunne stille seg på feil side av Kongen. Hendelsen fikk ingen konsekvenser, de var begge for romslige til det. I 1908 ble han oppnevnt som medlem av Statens bergkommisjon, som skulle utrede spør-

Per Mortenson, tegnet av Kristian Sinding Larsen.

målet om fortsatt drift av sølvverket.

I 1890 ble han formann i voldgiftsretten, som skulle søke å løse tvisten i forbindelse med lønninger og arbeidstid. Hans votum vakte oppmerksomhet da det var preget av optimisme.

Så flyttet han tilbake til Alvdal, og forpaktet gården Foldsund, som han drev, mens han fortsatt arbeidet med å få drift i gang i Rødalsgruva, og ryddet jord i en skogteig han hadde arvet i Follia, det ble etter hvert gården Sølv. Han bygde nytt fjøs på Børsjøseter, og setret der med buskaper fra Follisund. Han gjorde leieavtale med de tre store kobbergruveselskapene Elkem Orkla Sulitjelma (EOS) om sin gruve i Røsdalen. Han satte sin fetter Arne Mellesmo som arbeidsleder for vante gruvekarer som han fikk tak i.

Arne Mellesmo sto også for utdriften av ved som ble kjørt til en lunne-

plass som var opparbeidet syd for Alvdal stasjon, veden var solgt til Trondheim forsyningskontor i 1918. Den ble lastet opp og sendt til Trondheim mens Rørsbanen enda gikk inn i byen, før Dovrebanen kom.

Etter å ha lest gjennom det ovenstående, innser jeg at det beskriver ikke mannen, bare rammen rundt ham. Som jeg har oppfattet ham var han den romslige, medfølende mann. Han som kunne la seg engasjere. "Tenk om vi kledte fjellet?" kunne vært hans ord. Praktisk ga det seg utslag i arbeide for skogreisingsaken. Upraktisk også i hans forsøk på å plante gran på Børsjøen, 900 m.o.h. Han hadde jo sett rester av skog der, i myrer. Gleden var nok stor når han kunne se at planten trivdes og vokste, og skuffelsen også når toppskuddet ikke tålte å vokse snøen og ble strupt av snøføyken. Men omtanken gjaldt ikke bare skogen, men alt levende som ham. Han var en godviljens mann, som øste av sin godvilje. Selv om han nok hadde satt pris på et glass god vin, fikk hans sosiale samvittighet ham til å engasjere seg i avholdssaken.

Denne historien forteller at det ikke var bare gravalvor hos Mortensonbrødrene: Da Ivar hadde skrevet "*Flaumen går; i Norge er vår ...*" gikk karene ut i skogen og skar seg pil og bue. De kopierte sangen og tok toget nedover dalen. På hver stasjon tredde de et eksemplar av sangen på en pil og skjøt den i stasjonsveggen. Slik ble sangen distribuert!

Per M. Finne,
Jarveien 36B, 7072 Heimdal